

zasługuje na największą uwagę krąy ten, od czasów Tourneforta przez uczonych podróżujących dotąd jeszcze niedość zbadany, a to jako główny skład dla handlu Zachodu ze Wchodem. Z tego to względu był on od dawna i jest dotąd celem szczególney uwagi tak mocarstw sąsiednich, jak i polityki angielskiej.

»Bazostwo (*Ejalet*) Erzerum, liczące 1380 niemieckich mil kwadratowych z G do 900.000 mieszkańcami, położone jest w najwyższych górach państwa tureckiego, w Armenii, na wysokości 7000 stóp nad powierzchnią morza, u stóp śniegiem okrytych wierzchołków Araratu, z kąd przez potróyny spadek gór zlewają się zyznemi krainami Wan i Diarbekir: rzeka Phasis (Fasz) do morza Czarnego, Araxes (Aras) z Kurem do Kaspijskiego; a Eufrat z Tygrem do odnogi perskiej.«

»W dawney Armenii leżało Arzes, dzisiejsze Arzerum (niby *Arx Romanorum*) zwykle nazywane Erzerum, stolica sandszakatu i bazostwa tego nazwiska, niegdyś stolica wielkiej Armenii; Ormianie nazywają ją od jey założyciela, xięcia orminahskiego Gazen, także Theodosiopoli. Jeden z wodzów cesarza Theodozjusza, Anatolicus, otoczył ją murami. Jest ona położona pod 39° 15' długości a 39° 58' szerokości, u stóp wysokiego Egarli-Dagh, w krainie nader zaludnionej, około 400 wsiami obsianej. Na zachód od miasta rozciąga się obszerna równina, przez którą kilka rzek płynie. Z powodu nader wysokiego położenia, jest tutaj zima bardzo ostra, lato rzadko jest gorące, z powodu wiatrów północnych, temperaturę oziębiających. Tym sposobem mimo że miasto położone jest ku południowi, nierodzi się tu wino, i nie udają drzewa owocowe. Rolnictwo jest jak w całej Turcyi nader zaniedbane, chociaż ziemia bardzoby była urodzayną. Wielka część włościan ratowała się w czasie ostatniej wojny ucieczką już to do Persyi, już do Rosyi. Wielu udało się w celu zarobku do Stambułu; atak napyknięjsze pola zamieniły się po części w pustynie. Pastwiska są doskonałe. Bydła jest podostatkiem, również zwierzyny, osobliwie dzików, ale też niebrakuje wilków i tygrysów. Wzgórza otaczające miasto są bez lasów; drzewo tak do opalu jak do budowlu pobiera Erzerum aż z gór Sugańlu,

ku wschodowi o mil 16 leżących; niedziw więc że nader jest drogie i że niższe klasasy palą jedynie suchą mierzwą.

»Osmanowie zdobyli Erzerum roku 1517. Jest to miasto źle zabudowane, ma wąskie i nieczyste ulice, 12 (według innych 40) meczetów, oraz 2 grecko-ormiańskie i ormiańsko-katolicki kościół. W starym klasztorze greckim, który Turcy obrócili na zbrojownię, znaleźli Rossyanie szyszaki sztuczney roboty i inną broń, pochodzące jeszcze z czasów Seldszuków, pauujących w wieku XI. Erzerum jest stolicą baszy o 3 bunczukach, patriarchy ormiańskiego i biskupa greckiego. Według doniesień rosyjskich ma to miasto 100.000 mieszkańców: Turków, ormian, Greków i Persów, którzy posiadają znaczne fabryki jedwabiu, bawełny, skóry i miedzi. — Materiału do nich dostarczają ziemioplody krajowe, oraz obfite kopalnie miedzi, znajdujące się w łańcuchu gór Taurus. Ruśnikarze i mieczniki w Erzerum robią najlepszą broń w całej Tureczyi; żelazo pobierają z Syberyi i Indyi; z żelaza indyjskiego robią się klingi damasceńskie. Już ta jedna okoliczność wyjaśnić może, dla czego się tu zbiega tyle gościńców, które Erzerum zrobiły składem handlu lądowego do Kaukazyi, Persyi i Indyi, oraz głównym punktem związkowym między Azją a Lewantom, Rosyją i resztą Europy. Co Damaszek jest dla Syryi i prowincyi południowych, to Erzerum jest dla Kiurdistanu i dla prowincyi północnych. Znajdują się tu bogate składy handlowe (*bazars*) i główna komora. Co tydzień przybzwają wielkie karawany z Tauris, z Haleb, z Bagdadu, z Diarbekir, z Tiflis i ze Stambułu. Od Erzerum do Trapezuntu (*Trebisonde*) liczą na Baiburt (*Baiburdi*) około 8 dni drogi, do Konstantynopola 43 dni, czyli 227 godzin (*lieus*) do Smirny 270 godzin a do Tiflis 78. Ważność położenia miasta tego dla handlu nieuszyła baczności Anglików. Mianowali konsula do Trapezuntu, który atoli mieszka w Erzerum; w roku 1831 szacowano wartość towaru który z Anglii przywieziono do Trapezuntu i Erzerum, na więcej niż 10 milionów franków. Także dla handlu rosyjskiego z Persami ustanowione zostały w Erzerum ważne składy. Jakoż w ogólności zyskało miejsce to w najnowszych czasach przy niespokojnościach w Syryi i w wojnie W. Porty z Egiptem, nader wiele na obszerności targu i znaczeniu swoim, z niemalą stratą kwitnącego niegdyś Damaszku.

(Ciąg dalszy nastąpi.)